

Taula Rodona: *El tiempo del Quijote* de Pierre Vilar

La historiografia sobre la crisi econòmica a partir de «El temps del Quixot»

Jaume Dantí i Riu

No hi ha dubte que entre les aportacions de P. Vilar en el seu magnífic article s'han de comptar la definició del propi concepte de crisi i la proposta sobre una determinada cronologia. Un i altre aspecte contribuïen aleshores a la interpretació global de l'Espanya dels segles XVI i XVII i es situaven al bell mig del debat historiogràfic sobre l'anomenada crisi del segle XVII, iniciat el 1954 a *Past and Present* per Hobsbawm i continuat després per Trevor Ropper (1959) i per Mousnier i Elliott. La recopilació de Trevor Aston de 1965 i la de G. Parker de 1978 van recollir les contribucions més importants fetes fins aleshores¹. J.H. Elliott, en el seu article de «La decadencia española» (1961) reconeixia «cuanto debemos, tanto yo como otros historiadores de España, a las ideas de M. Pierre Vilar en su artículo «Le Temps du Quichotte» (1956). Unes dècades després I.A.A. Thompson i B. Yun editaven també un conjunt de treballs publicats entre 1978 i 1986 (1994) que incorporaven nous aspectes i noves visions². D'un temps ençà s'ha passat del debat a l'aportació de matisos com a conseqüència de l'abundor d'anàlisis monogràfiques més aprofundides, i especialment s'han incorporat a l'estudi d'aquell període els nous enfoc de la història econòmica, social i de la cultura, tal com ho reflecteix el volum dirigit per A. Feros i J.E. Gelabert (2004)³.

Pel que fa al concepte de crisi en el cas hispànic, més enllà del debat en relació a les causes, als àmbits als quals es manifestà i a la diversitat de situacions, Vilar proposava un ús restringit: «crisi defineix el pas d'una conjuntura d'enfonsament entre la grandesa i la decadència», entre 1598 i 1620. Posava l'èmfasi en el període de canvi, en el temps de traspàs entre el què havia estat en el seu conjunt una fase expansiva, de creixement, i el que fou una llarga decadència. Es tractava doncs de subratllar el sentit més estricte del terme, el moment en el qual el canvi que es produïa no era el d'un intercycle sinó que per causes diver-

1. T. ASTON, compil., *Crisis en Europa 1660-1660*, Madrid, 1983.

G. PARKER, *The general crisis of the seventeenth century*, Londres, 1978.

2. I.A.A. THOMPSON i YUN, eds., *The Castilian crisis of the seventeenth century. New perspectives on the economic and social history of seventeenth century Spain*, Cambridge, 1994.

3. A. FEROS i J.E. GELABERT, dirs., *España en tiempos del Quijote*, Madrid, 2004.

ses es trastocaven les bases del que havia estat la tendència anterior. Malgrat aquesta precisió clarament contrastant amb les referències seculares, globals, emprades per alguns dels autors esmentats, també és cert que es continuava emprant el terme com a sinònim de davallada o de decadència. És en aquest context quan la frase de Vilar, «Desvinculada de la realidad, la España de 1600 prefirió soñar», sintetitzava ja el resultat d'un procés que Cervantes personalitzà magistralment en el Quixot.

L'anàlisi dels períodes de canvi, pel fet de ser més limitats en el temps i en aquest cas localitzats territorialment, permetien precisar millor les causes que comportaven l'entrada en una nova conjuntura, marcant una certa distància amb les generalitzacions referides al conjunt del segle XVII poc ajustades a la diversitat de situacions, tant d'intensitat com cronològiques. Del seguit de factors que propiciaren la crisi se n'extreien els que abocaren definitivament al descens i així Vilar establia aquell període emmarcat entre les males collites, la mortalitat catastròfica i la inflació i, d'altra banda, la caiguda de les arribades de metall d'Índies. Més enllà de les variables quantitatives, però, P. Vilar formulava la interpretació global d'aquelles dècades com «la crisi del poder i de la consciència espanyols» que es reflectien en la comprensió d'un determinat model social i polític. Si bé era cert que ja hi havien hagut manifestacions anteriors d'aquella situació, aleshores s'assolia la crisi definitiva del poder espanyol. Per Vilar, doncs, Cervantes interpretava la decadència perquè la vivia.

Efectivament entre 1598 i 1601 es produïa l'encontre, immortalitzat a la frase de Mateo Alemán, «... de la enfermedad que baja de Castilla y el hambre que sube de Andalucía» (1599). No es tractava d'una situació desconeguda però certament que en edavant seria més sovintejada i més intensa. A partir de 1620 es desencadenarien tot un seguit de conseqüències econòmiques de la caiguda de les arribades de plata americana, entre elles la necessitat de recórrer a les encunyacions de coure amb el corresponent agreujament dels processos inflacionaris. En contraposició, en aquell mateix context es persistia en l'obligada «representación de la grandeza». Aquella era la realitat anunciada i denunciada pels arbitristes i que Vilar conclouïa com la concurrència «d'una impotència política, una incapacitat productiva i una putrefacció social».

En termes generals s'ha acceptat i continua essent vàlida aquella cronologia, que coincidia amb el regnat de Felip III, en el qual es palesava la contradicció profunda d'una societat que l'abocava per temps a la decadència. Però les anàlisis més precises, i menys vinculades a aquella categorització global fonamentada en la transició del feudalisme al capitalisme, han comportat una menor fixació en aquells límits temporals, paral·lelament a la revisió sobre la interpretació del caràcter de la política del monarca i de Lerma⁴. Han estat els treballs referits a alguna de les variables en particular els que han qüestionat la cronologia, en-

4. A. FEROS, *El Duque de Lerma: realeza y privanza en la España de Felipe III*, Madrid, 2002.

cara que tampoc de manera unívoca. Així, per exemple, pel que fa a la producció agrícola, en terres de Castella la Nova, a l'arquebisbat de Toledo, o a l'àrea de Màlaga, l'inici del descens ja es reflectia a finals de la dècada dels 60 o a inicis dels 70⁵. En canvi, han confirmat la davallada del producte agrari en aquella darrera dècada del segle els estudis sobre Tierra de Campos o sobre el conjunt de Castella la Vella⁶. Igualment, en relació al començament de la caiguda demogràfica, l'estudi de les «Relaciones Topográficas» ha permès constatar que una part significativa de pobles de Castella, entre 1570 i 1580, ja havien perdut població respecte als moments òptims de la centúria i apareixien els «despoblados»⁷. Sobre les conseqüències de l'expulsió dels moriscos, si bé és innegable l'impacte immediat, per contra a mig termini s'han valorat menys traumàtiques per a la població i l'economia valencianes tal com han demostrat els estudis més recents⁸.

D'altra banda, sobre la concepció de la crisi també s'han defensat tesis revisionistes, de limitació de l'ús del terme, però sobretot de consideració de factors distints⁹. Segons Thompson, es tractaria dels reajustaments o canvis que es produïren en aquella centúria en la relació entre el públic i el privat, entre el centre i la localitat, entre la ciutat i el camp, entre la pastura i el conreu, entre el pagès i el senyor, entre la manufactura i el comerç, entre el consumidor i el productor. S'ha vist com la coincidència de la caiguda del mercat intern per la pèrdua demogràfica, la dedicació de la renda als productes de subsistència encarits per una inflació agreujada per les manipulacions monetàries i uns sous que no eren bons ni per als treballadors ni per als propietaris, ensorrant la indústria i les ciutats¹⁰. Sense obviar-ne els efectes, es posa menys èmfasi en la caiguda del comerç amb Amèrica i per contra es fixa més l'atenció en les conseqüències de l'increment de la fiscalitat de tot ordre. B. Yun assenyala justament la interrelació entre el pes de la fiscalitat sobre els productes de consum i el descens de la

5. R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, «Diezmos andaluces: series malagueñas del diezmo del trigo», dins J. GOY i E. LE ROY LADURIE, dirs., *Prestations paysannes, dîmes, rente foncière et mouvement de la production agricoles à l'époque preindustrielle*, Paris, 1983, pp. 295-302.

6. B. YUN CASALILLA, *Sobre la transición al capitalismo en Castilla. Economía y sociedad en Tierra de Campos (1500-1830)*, Salamanca, 1987; F. BRUMONT, *Paysans de la Vieille-Castille aux XVIe et XVIIe siècles*, Madrid, 1993.

7. N. SALOMON, *La vida rural castellana en tiempos de Felipe II*, Barcelona, 1973.

8. M. ARDIT, *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, 1993.

9. H. KAMEN, «The decline of Spain: a historical myth», *Past and Present*, 81 (1978), pp. 24-50.

Aquell fou un dels plantejaments més contraposats al negar l'ús del terme crisi en la mesura que tampoc s'havia produït un creixement en el segle XVI; G. ANES, «La 'depresión' agraria durante el siglo XVII en Castilla», *Homenaje a Julio Caro Baroja*, Madrid, 1978. En el treball es proposava no parlar de depressió sinó de «reajustament», de readaptació en la relació entre població i recursos.

10. J.E. GELABERT GONZÁLEZ, «Guerra, fiscalismo y actividad económica en la España del siglo XVII», dins F.J. Aranda Pérez, coord., *La declinación de la monarquía hispánica en el siglo XVII*, Cuenca, 2004, pp. 333-356.

demanda de manufactures, tot i que tampoc es pot sobredimensionar aquell factor ja que cal tenir en compte, molt especialment, el cost excessiu de l'administració i de la defensa de l'imperi.¹¹

En aquest marc d'anàlisi de noves perspectives, perden importància aspectes com el de la pesta, el del metall americà o el de la Mesta i per contra s'insisteix en l'adequació dels conreus a la nova conjuntura (l'increment dels cereals secundaris), en la desaparició dels comunals, l'endeutament del petit camperolat, la fiscalitat reial com a extracció i redistribució de renda per a les oligarquies urbanes o el retorn a una certa autarquia local. En aquest mateix sentit prenen major interès conceptes com perifertització, desurbanització, oligarquització i fins el de refeudalització¹².

L'atenció que Vilar posà a la mentalitat com a afavoridora de la caiguda econòmica ha estat ratificada en els estudis posteriors. En el «Temps del Quixot» s'afirmava que no fou el «temperament» el que impedí la transformació vers el capitalisme sinó la pròpia realitat econòmica, però el ric, ni que no ho fos tant, es feia servir i el pobre preferia servir o viure a l'atzar que percebre el sou d'un ofici. Les anàlisis més matisades de la crisi han fet veure aquella visió com a massa reduccionista i han subratllat les respostes d'individus i grups socials, així com les dels mateixos arbitristes esmentats per Vilar, malgrat que molts d'aquells intents de superació acabessin per fracassar.

En la vessant econòmica, doncs, Cervantes feia confluïr en el Quixot el reflex d'aquella realitat, en la mesura que ell mateix l'havia viscuda, alhora que n'introduïa la crítica pròpia de l'època. La síntesi que P. Vilar feu de les causes de la crisi hispànica del segle XVII sens dubte que ha estat el punt de partida de l'anàlisi més àmplia, i per tant més diversa en els seus components, que ha permès una visió més completa i alhora més matisada del caràcter de la pròpia crisi. Els cinquanta anys passats, des de la vessant de la història econòmica, han comportat una renovació profunda per a la interpretació d'aquell període, però sense perdre el referent d'una cita obligada.

11. B. YUN CASALILLA, «Spain and the seventeenth century crisis in Europe: some final considerations», dins Thompson i Yun, eds., *The Castilian crisis*, pp. 301-321.

12. J.E. GELABERT, «Urbanisation and desurbanisation in Castile, 1500-1800», dins Thompson i Yun, eds., *The Castilian crisis*, pp. 182-205.